INGLIZ TILIDAGI EKOLOGIYAGA OID NEOLOGIZMLARNING O‘ZBEK TILIGA TARJIMA MUAMMOLARI

Rahimova Mohinur Qaxramon qizi
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24202755

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi ekologiyaga oid neologizmlarning o‘zbek tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan muammolar va ularning yechimlari tahlil qilinadi. Ekologik diskursda paydo bo‘layotgan yangi atamalarning tarjima usullari, ekvivalentsizlik holatlari, kalkalash, transliteratsiya va mazmuniy tarjima kabi metodlarning qo‘llanilishi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, tarjima jarayonida yuzaga keladigan lingvistik, pragmatik va madaniy muammolar hamda ularni bartaraf etish yo‘llari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijasida ekologik neologizmlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishning samarali strategiyalari, terminologik standartlashtirish zarurati va til korpusini boyitish imkoniyatlari tavsiya etiladi.

Kalit so‘zlar: ekologik neologizmlar, tarjima muammolari, ekvivalentsizlik, kalkalash, transliteratsiya, terminologik standartlashtirish, ekologik diskurs, ekologik ong.

Kirish

Bugungi kunda ekologik muammolar global ahamiyat kasb etib, atrof-muhitni muhofaza qilish, iqlim o‘zgarishi, barqaror rivojlanish kabi masalalar xalqaro muloqotning muhim qismiga aylandi. Ingliz tilida ekologik diskurs doirasida ko‘plab yangi tushunchalar va atamalar – neologizmlar paydo bo‘lmoqda. Ushbu neologizmlarni o‘zbek tiliga to‘g‘ri va aniq tarjima qilish muammosi dolzarb hisoblanadi, chunki u nafaqat tilshunoslik masalasi, balki jamiyatda ekologik ong va madaniyatni shakllantirish vositasi hamdir. Ekologik neologizmlar – bu yangi ekologik tushunchalarni ifodalash uchun paydo bo‘lgan yangi so‘zlar, so‘z birikmalari va iboralardir. Ular yangiliklarni, ilmiy-ommabop adabiyotlarni, rasmiy hujjatlarni va xalqaro shartnomalarni tarjima qilishda katta ahamiyatga ega. Biroq, turli tillar tizimlaridagi tafovutlar, madaniy xususiyatlar va terminologik ekvivalentlarning yo‘qligi tarjima jarayonida bir qator murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqolaning maqsadi ingliz tilidagi ekologik neologizmlarni o‘zbek tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolarni aniqlash va ularni hal qilishning samarali usullarini taklif etishdir.

Asosiy qism

Neologizmlar – tilning leksik tizimida yangi paydo bo‘lgan so‘zlar yoki mavjud so‘zlarning yangi ma’nolaridir. V.I. Zabotkina neologizmlarni uch turga bo‘ladi: leksik neologizmlar (yangi so‘zlar), semantik neologizmlar (mavjud so‘zlarning yangi ma’nolari) va frazeologik neologizmlar (yangi iboralar) [1].

Ekologik neologizmlar tabiiy muhit, iqlim o‘zgarishi, barqaror rivojlanish, qayta tiklanadigan energiya manbalari va boshqa ekologik masalalar bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalash uchun paydo bo‘lgan yangi leksik birliklardir. Ular ko‘pincha ingliz tilida paydo bo‘lib, keyin boshqa tillarga o‘tadi.

Neologizmlarni tarjima qilishning bir nechta usullari mavjud:

Transliteratsiya va transkripsiya – so‘zning grafik yoki fonetik shaklini o‘zbek tiliga moslashtirish (masalan, “biodiversity” – “bioturli xillik” yoki “biodiversitet”).

Kalkalash – so‘z yoki iborani tarkibiy qismlarga bo‘lib tarjima qilish (masalan, “greenhouse effect” – “issiqxona effekti”).

Tavsifiy tarjima – ekvivalent yo‘q bo‘lganda tushunchani izohlovchi tarjima berish.

Funksional analog – o‘zbek tilidagi eng yaqin ekvivalentni topish.

Neologizmni saqlash – ayrim hollarda xalqaro tushunchani asl shaklida qoldirish.

Ekologik neologizmlarni tarjima qilishda bir qator muammolar yuzaga kelishi muqarrar, xususan:

1. Ekvivalentsizlik muammosi

Ingliz tilidagi ko‘plab ekologik neologizmlar o‘zbek tilida bevosita ekvivalentga ega emas. Misol uchun, “greenwashing”, “carbon footprint”, “upcycling” kabi atamalar. Bu holda tarjimon tavsifiy tarjima yoki kalkalash usullaridan foydalanishga majbur bo‘ladi.

Misol: “Greenwashing” – “ekologik aldov” yoki “yashil niqob” (kompaniyalarning mahsulotlarini aslida unday bo‘lmasa-da, ekologik toza qilib ko‘rsatish amaliyoti).

“Carbon footprint” – “uglerod izi” (shaxs yoki tashkilot faoliyati natijasida atmosferaga chiqarilgan uglerod miqdori).

2. Madaniy va kontekstual farqlar

Ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi madaniy farqlar ba’zi ekologik tushunchalarning qabul qilinishiga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, “zero waste lifestyle” tushunchasi G‘arb mamlakatlarida keng tarqalgan bo‘lsa-da, o‘zbek tilidagi ekvivalent “chiqindisiz hayot tarzi” tushunchasi nisbatan yangi va to‘liq shakllanmagan.

3. Terminologik standartlashtirishning yo‘qligi

O‘zbek tilida ekologik atamalarning yagona standartlashtirilgan tizimining yo‘qligi tarjima jarayonida qo‘shimcha qiyinchiliklar tug‘diradi. Turli manbalarda bir xil neologizmlar turlicha tarjima qilinishi mumkin, bu esa tushunmovchiliklarga olib keladi.

Misol: “Biodegradable” – “biologik parchalanuvchi”, “biochirimli”, “biochirigan”.

“Sustainable development” – “barqaror rivojlanish”, “doimiy rivojlanish”, “muvozanatli rivojlanish”.

4. Qisqartmalar va abbreviaturalar

Ingliz tilidagi ko‘plab ekologik qisqartmalar va abbreviaturalar mavjud, ularni o‘zbek tiliga tarjima qilish alohida muammolarni keltirib chiqaradi.

Misol: “ESG (Environmental, Social, and Governance)” – “EBIT (Ekologik, Ijtimoiy va Boshqaruv Tamoyillari)”.

“SDGs (Sustainable Development Goals)” – “BRM (Barqaror Rivojlanish Maqsadlari)”.

Ekologik neologizmlar tarjimasi muammolarini hal qilish yo‘llari:

1. Tarjima strategiyalarini ishlab chiqish

O‘zbek tilida ekologik neologizmlarni tarjima qilish uchun yagona strategiya bo‘lmasa-da, quyidagi yondashuvlar samarali bo‘lishi mumkin:

Ilmiy va texnik atamalar uchun xalqaro atamalardan foydalanish (transliteratsiya orqali).

Ommabop adabiyotda ko‘proq tavsifiy tarjima yoki funksional analoglardan foydalanish.

Matnning janri va maqsadli auditoriyasiga qarab tarjima strategiyasini moslashtirish.

2. Terminologik standartlashtirish

O‘zbek tilida ekologik terminologiyani standartlashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlar zarur:

Ekologik atamalar lug‘atlarini yaratish va muntazam yangilab borish.

Tarjima amaliyotida bir xillikni ta’minlash uchun ko‘rsatmalar ishlab chiqish.

Tarjimonlar, tilshunoslar va ekologiya sohasidagi mutaxassislar o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

3. Innovatsion yondashuvlar

O‘zbek tilidagi ekologik diskursni boyitish uchun quyidagi innovatsion yondashuvlar taklif etiladi:

Jamiyatda ekologik tushunchalarni keng targ‘ib qilish.

O‘zbek tilidagi ekologik terminlar korpusini yaratish.

Elektron lug‘atlar va tarjima dasturlarini ishlab chiqish.

Quyida ingliz tilidagi ayrim ekologik neologizmlar va ularning o‘zbek tilida tarjima variantlari keltirilgan:

Climate anxiety – “iqlim xavotiri” (kalkalash). Tahlil: Ingliz tilidagi “climate anxiety” tushunchasi iqlim o‘zgarishi haqidagi xavotirni ifodalaydi. O‘zbek tiliga kalkalash orqali “iqlim xavotiri” deb tarjima qilingan, ammo bu tushuncha o‘zbek jamiyatida hali to‘liq shakllanganicha yo‘q.

Circular economy – “aylanma iqtisodiyot” (kalkalash). Tahlil: Bu neologizm zamonaviy iqtisodiy modelni ifodalaydi, bunda resurslar qayta ishlanadi va chiqindilar minimallashtiriladi. O‘zbek tiliga kalkalash orqali tarjima qilingan, ammo tushunchani to‘liq yetkazish uchun ko‘pincha qo‘shimcha izohlar kerak bo‘ladi.

Eco-anxiety – “ekoloqisma”, “ekoxavotir” (neologizm yaratish). Tahlil: Bu atama atrof-muhit holati haqidagi tashvishni ifodalaydi. O‘zbek tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalent yo‘q, shuning uchun yangi so‘z yaratilgan.

Carbon neutrality – “uglerod neytrallik” (kalkalash va transliteratsiya). Tahlil: Bu atama tarjimasi ikkita usulning kombinatsiyasini o‘z ichiga oladi – “carbon” so‘zi kalkalash orqali “uglerod” deb tarjima qilingan, “neutrality” esa transliteratsiya orqali “neytrallik” deb o‘girilgan.

Microplastics – “mikroplastik” (transliteratsiya). Tahlil: Xalqaro ilmiy atama bo‘lgani uchun transliteratsiya orqali tarjima qilingan.

Xulosa

Ingliz tilidagi ekologik neologizmlarni o‘zbek tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan muammolar kompleks xarakterga ega bo‘lib, lingvistik, madaniy va pragmatik omillarni o‘z ichiga oladi. Ekvivalentsizlik, madaniy farqlar, terminologik standartlashtirishning yetishmasligi kabi muammolarni hal qilish uchun turli tarjima usullarining kombinatsiyasidan foydalanish, ekologik terminologiyani standartlashtirish va o‘zbek tilidagi ekologik diskursni rivojlantirish zarur. Ekologik neologizmlarni samarali tarjima qilish nafaqat til sohasida, balki jamiyatda ekologik ongni shakllantirish va global ekologik muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun, bu sohadagi izlanishlar va amaliy ishlar davom ettirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Zabotkina V.I. Novaya leksika sovremennogo angliyskogo yazika. – M.: Visshaya shkola, 1989. – 126 s.

2. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988. – 292 p.

3. Qosimova N.F. Ingliz va o‘zbek tillaridagi neologizmlarning lingvomadaniy xususiyatlari. – Toshkent, 2019. – 150 b.

4. Skrebnev Y.M. Fundamentals of English Stylistics. – M.: Visshaya shkola, 2003. – 221 p.

5. To‘raqulov X. Ekologik atamalar lug‘ati. – Toshkent: Fan, 2018. – 184 b.

6. Vinogradov V.S. Vvedeniye v perevodovedeniye. – M.: IOSO RAO, 2001. – 224 s.

7. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2005. – 352 b.

8. Duden Wörterbuch. Umweltschutz. – Berlin: Duden Verlag, 2022. – 180 p.

9. Sanakulova Z. Ingliz va o‘zbek tillarida zamonaviy ekologik atamalar qiyosiy tahlili. – Samarqand, 2021. – 128 b.

10. Fill A., Mühlhäusler P. The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment. – London: Continuum, 2001. – 296 p.